

Slavernij in het Nederlandse koloniale tijdperk: Waarom een zwarte bladzijde?

– door J. Douma –

Transparant 10.3 (1999) 4-12

Wanneer wij de slavernij zoals die in de Nederlandse koloniën van de zeventiende tot in de negentiende eeuw toe aanwezig was, een zwarte bladzijde in onze vaderlandse geschiedenis noemen, mag ik aannemen dat daarmee vooral een ethische afkeuring bedoeld wordt. De uitdrukking ‘zwarte bladzijde’ zal inhouden dat wij iets afkeuren wat in het vermelde tijdperk ook reeds had moeten worden afgekeurd. Stel dat men, zoals het heet, hij het licht van die tijd, of naar de maatstaven van die tijd, zien niet schuldig hoefde te weten, dan kunnen wij zoveel jaren na de door mij genoemde periode misschien nog wel van een zwarte bladzijde spreken, maar dan niet in ethische zin. De geschiedenis beoordelen, is recht doen aan de doden. En wij doen ze geen recht als wij hun houding beoordelen met maatstaven die vandaag voor ons gelden.

Drie zaken onderscheiden

Ook het fenomeen van de slavernij in de geschiedenis vraagt om een zuivere beoordeling. Het feit dat vandaag vrijwel iedereen¹ vindt dat slavernij niet door de beugel kan, is geen genoegzame grond om onze voorouders te veroordelen met betrekking tot wat zij gedacht hebben over slavernij en gedaan hebben met hun slaven. Willen wij billijk oordelen, dan moeten we nuancerings aanbrengen. Ik probeer dat te doen door drie zaken te onderscheiden:

1. Afkeuring van alle slavernij, in welke vorm dan ook;
2. Afkeuring van het bezitten van huis- en ambachtsslaven;
3. Afkeuring van de slavenhandel en de slavenbehandeling op de plantages.²

De formulering van deze drie zaken veronderstelt dat ik het heb over de tijd waarin slavernij, hoewel in de Nederlanden zelf allang niet meer aanwezig, voor de koloniën een factor van betekenis was. Maar ook daar kunnen we verschillen opmerken die ik het beste toelicht door te wijzen op de twee grote handelsondernemingen, de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC, opgericht 1602) en de West-Indische Compagnie (WIC, opgericht 1621). Het valt op dat in de literatuur de kritiek zich vooral richt op de slavenhandel van de WIC en op de behandeling van slaven op de plantages. Kwamen er in de Oost geen slaven voor? Zeer zeker, maar met enige welwillendheid kunnen we hier over slavernij van kleiner omvang spreken,³

¹ Niet iedereen dus. Zo meent R.J. Rushdoony, *The Institutes of Biblical Law* (Philadelphia 1978) 251, 286, dat sommige mensen van nature slaven zijn en het altijd zullen blijven. Slavernij als straf en ook ‘voluntary slavery’ moet volgens hem mogelijk zijn

² Ik sluit me aan bij de door meerdere historici gebruikte indeling van huis-, ambachts- en plantageslaven, hoewel scherpe grenzen hier moeilijk zijn aan te brengen.

³ Tenzij waar zou zijn wat H.E. Niemeijer beweert in *Calvinisme en koloniale stadscultuur Batavia 1619-1725* (Almelo 1996) 45: ‘De omvang van de slavenhandel door de VOC of compagniesdienaren is in de bronnen moeilijk grijpbaar, maar waarschijnlijk niet minder geweest dan die van de Westindische Compagnie. Niemeijer geeft geen onderbouwing van dit vermoeden. Zoiets lijkt me niet overbodig als we bedenken dat de slavenhandel van de WIC meer dan een half miljoen slaven heeft omvat! Zie o.a. J.M. Postma, *The Dutch in the Atlantic Slave Trade 1600-1815* (Cambridge 1990) 295 en L. Dalhuizen e.a. (red.), *Geschiedenis van de Antillen* (Zutphen 1997) 48.

nodig om aan huis- en ambachtsslaven te komen. In vergelijking daarmee is de slavernij in het kader van de WIC grootschalig te noemen.⁴ Het gaat dan om slavenhandel en slavenarbeid die structureel is voor de koloniën in de West.

Slavernij als principe

Als ik op de hier aangegeven drie mogelijkheden let, dan ben ik met de eerste vonn gauw klaar. In de Nederlanden is de slavernij als principe pas verworpen kort voor de afschaffing ervan. Wie bedenkt dat dit in Nederland in 1863 gebeurde, en Nederland daarmee de laatste Europese natie was op Spanje na, die de slavernij in haar West-Indische koloniën afschafte, krijgt al een vermoeden dat onze natie met betrekking tot de afschaffing van de slavernij geen grote bijdrage geleverd heeft in de strijd der geesten. Supporters van Groen van Prinsterer kunnen hem de Nederlandse Wilberforce noemen,⁵ maar het eigenlijke gevecht tegen de slavernij was toen, al gevoerd. Geen Nederlandse namen, maar wel die van Engelsen zoals John Wesley (1703-1791) en William Wilberforce (1759-1833) zijn daaraan verbonden. De eerlijkheid gebiedt te erkennen dat het wel Methodisten in Engeland en Quakers in Engeland en Amerika zijn geweest, maar geen Nederlandse calvinisten die een rol van betekenis hebben gespeeld om slavernij de wereld uit te krijgen.⁶

Maar de late afschaffing van de slavernij in de Nederlandse koloniën bezorgt onze geschiedenis op zichzelf nog geen zwarte bladzijde. Het late tijdstip kunnen we betreuren, maar hoeven we ethisch nog niet te laken. Als ‘kinderen van hun tijd’ hebben de Nederlanders tot in de negentiende eeuw toe de slavernij niet principieel afgekeurd. Zij meenden de bijbel achter zich te hebben door erg lang vol te houden dat slavernij als instituut zo verderfelijkt niet was. In ons land zijn er vanaf 1600 theologen en juristen geweest die soms dicht tegen een morele afkeuring van slavernij als zodanig aan zaten; maar voorzover mij bekend, is er geen enkele auteur voor 1800 in de Nederlanden te vinden die de slavernij klip en klaar afwijst en er tegelijk werk van maakt om aan deze wantoestand een einde te maken. Men kan fulmineren tegen misstanden, maar voor het ter discussie stellen van het instituut van de slavernij, hebben we nauwelijks aanwijzingen.⁷

⁴ A. van Dantzig, *Het Nederlandse aandeel in de slavenhandel* (Bussum 1968) 11011. ‘Met enige welwillendheid’ schrijf ik, want Van Dantzig meldt ook dat in Oost-Indië zelfde slavenhandel vrij grote vorm aannam. Geregeld werden Ceylonezen, Indiërs en bewoners van de archipel (vooral Banda-eilanden) als slaven verkocht. Wel werden ze vaak vrijgelaten door hun meesters, en eerder als landarbeiders of bedienden dan als werkelijke slaven behandeld. Ik ga er ook aan voorbij dat na 1830 de Hollanders in ruil voor wapenen contractueel jaarlijks over 1000 slaven konden beschikken, die dan als recruten (en daarmee als ‘vrijen’ onder bepaalde voorwaarden) voor het KNIL dienst konden doen. Dat werden er uiteindelijk in totaal minder dan 2000. Zie 150 en ook de roman van Arthur Japin, *De zwarte met het witte hart* (Amsterdam 1997).

⁵ Dit vermeldt L.R. Priester, *De Nederlandse houding ten aanzien van de slavenhandel en slavernij 1595-1861* (Middelburg 1986) 166. Niet alleen Groen van Prinsterer, maar ook WR. baron van Hoëvell moet genoemd worden met zijn tweedeling boek *Slaven en vrijen onder de Nederlandsche wet* (Zaltbommel 1854). Van waarschijnlijk meer betekenis voor de doorbraak onder grote lagen van de Nederlandse bevolking is het boek *De Negerhut van Oom Tom* geworden, dat in 1855 als vertaling van Harriet Beecher-Stowe’s *Uncle Tom’s Cabin* (1852) scheen.

⁶ Opvallend blijft het dat een Réveilman als Isaäc da Costa in zijn *Bezwaren tegen de geest der eeuw* (1825) tegen veel misstanden fulmineerde, maar de afschaffing van de slavernij van de negers toen nog een hersenschimmige menselijke wijsheid’ noemde, ‘die de Almacht wil vooruitoopen en niets uit zal richten ten goede, maar veeleer eindeloos ten kwade’. Zie editie J.C. Rullmann (Amsterdam 1923) 16.

⁷ Zie: G.J. Schutte, ‘Bij het schemerlicht van hun tijd’, in: M. Bruggeman e.a. (red.), *Mensen van de nieuwe tijd* (Amsterdam 1996), die veel theologen de revue laat passeren, terwijl niet een onder hen de indruk geeft de slavernij principieel in alle vormen af te wijzen. Het zou te ver gaan om te beweren dat niemand het principe van de slavernij zelf in discussie heeft gebracht. Zo spreekt de hierna nog te noemen J.E.J. Capitein in 1741 over ‘zeer veel mensen in de Nederlanden’ die vinden dat de vrijheid van het evangelie zich niet verdraagt met slavernij en een vrije geest slechts kan samengaan met een vrij lichaam. De vraag is echter of dat een radicaal afscheid van alle slavernij inhield.

[5] Huisslaven en hun vrijlating

Hoe zit het met de tweede vorm? Als men de slavernij zelf niet principieel afwees, nam men er dan ook genoegen mee dat christenen overzee huisslaven in dienst namen? Zowel de classis Amsterdam als ook die van Walcheren hebben al in een vroeg stadium (1628/1629) geoordeeld dat het niet christelijk was lijfeigenen te hebben. Zij schreven dit aan de kerkenraad van Batavia, die daarop echter antwoordde dat de Aziatische landen zonder slavernij niet zouden kunnen bestaan en de slaven zelf een zo slaafs gemoed hadden, dat zij hun vrijheid niet aan zouden kunnen. Vrijgestelde slaven, zo werd aan genoemde classes megedeeld, klopten in de regel onmiddellijk aan bij de diaconie, of probeerden zichzelf voor kost en kleding weer aan een nieuwe eigenaar te verbinden. Vrijgelaten Aziaten werden weer moslim, Verder werd in het antwoord van Batavia aan de verontruste classes gemeld, dat met betrekking tot mishandeling van de slaven de situatie zo erg niet was als men dacht. De antwoordbrief van de kerkenraad van Batavia werd opgesteld door Justus Heurnius, die als een goed calvinist bekend stond en van al zijn collega's ook nog het meest bewogen moet zijn geweest met de niet-christelijke bevolking.⁸

Men zal zich in het thuisland bij een dergelijk antwoord hebben neergelegd. Misbruik komt immers in elk verband voor en waarom dan grote problemen gemaakt als men geruststellende berichten krijgt over goede behandeling van de slaven door hun christelijke heren? Men zal in het vaderland naar de aard der liefde ook hebben aangenomen dat de Nederlanders hun eigen huisslaven op christelijke wijze behandelden, zoals in de instructies die zij hadden meegekregen immers ook geëist werd.

Hoe de praktijk er globaal heeft uitgezien voor de huisslaven, is moeilijk precies na te gaan. Slechte behandeling van slaven kwam voor; maar goede natuurlijk ook. Het lijkt me daarom onmogelijk van een zwarte bladzijde in onze koloniale geschiedenis te spreken als het gaat over de behandeling van de slaven, die de Nederlanders voor hun eigen particuliere huishoudingen gebruikten. Bij vergrijpen werden de slaven streng en naar het oordeel van onze tijd veel te streng gestraft. Maar nogmaals, over een zwarte bladzijde kan ethisch slechts gesproken worden wanneer ons voorgeslacht faalde naar de maatstaven die voor hun eigen tijd moeten worden aangelegd. En dan lijkt het me onmogelijk om met allerlei verhalen die er over mishandeling van huis- en ambachtsslaven zeker te vinden zijn, een algemeen beeld te geven dat we ten hemel schreiend zouden moeten noemen.⁹

Er is nog iets wat ons voorzichtig moet maken hier scherp te veroordelen. Wie destijds de slavernij als een noodzakelijk instituut beschouwde en het ook niet afkeurde dat christenen slaven in bezit hadden, zei daarmee nog niet dat hij de slavernij als een altoos durende instelling opvatte. Want christenen hadden de plicht om eraan mee te werken dat hun slaven niet alleen goed behandeld werden, maar vroeger of later ook in vrijheid gesteld zouden worden. Men las in de Statenvertaling Paulus' woorden: "Een iegelijk blijve in die beroeping waar hij in geroepen is. Zijt gij een dienstknecht zijnde geroepen? Laat u dat niet bekommeren". Maar men kende eveneens het veivolg op die woorden: "Indien gij ook vrij kunt

⁸ Niemeijer, *Calvinisme*, 176.

⁹ Ibid., 262vv, laat zien hoe barbaars het soms kon toegaan. Toch is er volgens hem nog veel intensief onderzoek nodig om generaliserende conclusies te trekken. Tegen de ergste mishandelingen van slaven werden ook wel strafmaatregelen genomen. Zie A. Algra, *Dispereert niet*, dl. 4 (Franeker 1978) 159, over een vrouw die haar slavine levend door de mieren had laten opeten, en daarvoor gegeseld en gebrandmerkt werd. Ook werden haar beide oren afgesneden. Zie ook Niemeijer, 'Wat de koloniën in de West betreft', in: *Geschiedenis van de Antillen* (zie noot 3), 54, wordt de situatie van de huisslaven als veel gunstiger beoordeeld dan die van de veldslaven. Soms verandert het oordeel van dezelfde schrijver. Zo is C.Ch. Goslinga in het op Curacao gebruikte schoolboek *Nos patria* (1959), dat hij samen met Ch.A. Koppen en A.C.H.J. van Noort schreef, milder dan in zijn *A Short History of the Netherlands Antilles and Suriname* (Den Haag 1979), terwijl hij in zijn verhalenbundel *De vrome smokkelaar* (Leiden 1996) ons eerder doet geloven dat er over de behandeling van huisslaven niets goeds te melden valt. Voor variatie in opvattingen, zie Goslinga, *Geschiedenis*, 70vv.

worden, gebruik dat liever” (1 Kor. 7:29). De Kanttekeningen op de Statenvertaling wisten van deze manumissio af. Zij merken op dat ook onder de heidenen in de dagen van Paulus er “verscheidene wegen waren, waardoor de slaven tot hunne vrijheid konden komen”. Onze vaders wisten dat er op de christelijke bezitters van slaven een morele plicht rustte aan deze manumissio mee te werken,¹⁰ zoals die in de Oude Kerk en later op aandringen van keizer Constantijn bevorderd was.

Vrijlating van de slaven ontbrak ook niet tijdens het Nederlandse koloniale tijdperk.¹¹ En het zal zeker veel gewetens in het vaderland gerustgesteld hebben, dat er overzee ook Nederlanders waren die van maat wisten door aan de slavernij van het individu grenzen te stellen en vrijlating te bewerkstelligen.

Slavernij en dus slavenhandel

Maar nu de derde vorm, de slavenhandel en de behandeling van de slaven op de plantages. Allereerst de slavenhandel. Wie zou zeggen dat de ellende pas goed begint als we het over slavenhandel gaan hebben, moet toch nog uitkijken. Neem aan dat we het in ons voorgescht dulden dat zij slavernij niet veroordeelden. En eveneens dat zij het aanvaardbaar achtten of er in elk geval in berustten, dat hun eigen mensen in de kolonien slaven bezaten. Dan kunnen we niet zomaar luid gaan protesteren zodra het gaat over de handel in slaven. Want met innerlijke logica hangt het een met het ander samen.

Wie iets bezit, kan het van de hand doen. En voor handel zijn handelaars nodig. Als de *Cumgaose Courant* van 25 oktober 1817 mededeelt dat er een veiling zal zijn voor de verkoop van goederen van de heer Daniël van David Gomez Casseres, dan gaat het niet alleen over een huis en een regenbak, maar ook over “eenige slaven”.¹² Dat klinkt ons afschuwelijk in de oren, omdat een regenbak wel verkocht kan worden, maar een mens niet. Maar zolang men slavernij in enigerlei vorm aanvaardt, d.w.z. zolang de ene mens de volledige beschikking kan hebben over de ander¹³, kan men handel in mensen niet absoluut afkeuren.

Dat heeft de ex-slaaf Jacobus Elisa Joannes Capitein, die in Leiden een complete theologische opleiding volgde en die afsloot met een studie over het fenomeen van de slavernij, goed begrepen. Deze op [6] een handelspost in West-Afrika door welwillende Nederlanders gekochte en doorverkochte slaaf, schreef een helder verhaal, volgens sommigen ter verkrijging van de doctorstitel, volgens anderen als dispuut-oratie.¹⁴ We vinden in dit geschrift uit 1741 – de schrijver was toen 24 jaar oud – alles wat ter verdediging van de slavernij maar te vinden was. Tegenover de “zeer veel mensen” in de Nederlanden die zichzelf en anderen “in hunne onderlinge samenspraaken” probeerden te overtuigen dat de

¹⁰ Zowel Chrysostomus als Gregorius van Nazianze dachten dat het slechts korte tijd zou duren, of alle christelijke slaven waren vrij, M.J. Richard, *Liberation from Slavery in Early Christian Experience* (microfilm ed.; Ann Arbor MI, 1979) 77. Voor keizer Constantijn, zie D.N.A. Kpobi, *Mission in Chains* (Zoetermeer 1993) 207vv.

¹¹ Zie b.v Postma, *Dutch*, 72: ‘Compared to the multitude of trade slaves, who were taken across the Atlantic, the company slaves were relative fortunate they often enjoyed a greater degree of freedom as well as a better chance for manumission’. Voor Batavia, zie: Niemeijer, *Calvinisme*, 52vv over de vrijgelaten christenslaven, de zgn. ‘Mardijkers’ of ‘inlanders’. Zeer vaak kwam het voor dat slaven bij vertrek van hun meester uit Batavia vrijgelaten werden. ‘Humanitaire overwegingen en gehechtheid aan de slaven waren belangrijke motieven tot emancipatie... Bij overlijden of repatriatie was de persoonlijke onderhorigheid verdwenen, het paste niet bij mensen van stand om persoonlijke eigendommen als slaven, met veelal kennis van het privéleven van de eigenaar, simpelweg te verkopen aan een ander’.

¹² De advertentie is te vinden in Dalhuizen (red.), *Geschiedenis*, 58.

¹³ Een precieze definitie geven van slavernij is moeilijk, zo niet onmogelijk. Er zijn veel vormen van ‘volledige beschikking hebben over de ander’, zonder dat ze samenvallen met het fenomeen waarmee ik in dit artikel te maken heb. Zie D.B. Davis, *Slavery and Human Progress* (Oxford 1984) 8vv.

¹⁴ Voor de vraag, of het over een dissertatie gaat ja of nee, zie Kpobi, *Mission*., 66vv. De bewering van Kpobi dat we met een geschrift ter verkrijging van de doctorstitel te maken hebben, a.w., 69, tegenover de stelling van A. Eekhof dat hier niet van een dissertatie gesproken kan worden, vind ik weinig overtuigend.

vrijheid van de ziel moet samengaan met een vrij lichaam,¹⁵ verdedigde Capitein het recht en zelfs de noodzaak van de slavernij. We kennen de argumenten: de bijbel verzet zich er niet tegen; de vrijheid van de dienstbaarheid waarover Paulus spreekt is een geestelijke en geen lichamelijke vrijheid; manumissio is een loffelijke zaak op grond van liefde, maar kan niet als een recht verdedigd worden, enzovoort. Er is beweerd dat Capitein precies schreef wat zijn weldoeners in Nederland graag hoorden. Zij zorgden ervoor dat het geschrift snel werd vertaald vanuit het Latijn in het Nederlands en een grote verspreiding kreeg.

Toch is er m.i. geen reden hier de ex-slaaf uitsluitend als slaaf aan het werk te zien, die het de theologen en de handelaren naar de zin moest maken. Wat hij schreef, heeft hij gemeend.¹⁶ Hij plaatste – en dat moet ons treffen – zijn studie in het kader van de arbeid die hij wilde gaan verrichten: dienaar van het evangelie worden onder de aan hem verwante Afrikanen. Het ontbrak hem ook niet aan moed, zoals zou blijken uit zijn optreden als predikant van de Nederlanders en andere Europeanen in Elmina aan de Goudkust.

Goed gereformeerd als hij was, wilde hij doop en avondmaal daar heilig houden, zodat hij er niet aan dacht concubinaat en viering van het avondmaal met elkaar verenigbaar te achten, of ook het dopen van kinderen toe te laten als er geen garanties waren voor hun christelijke opvoeding. Van de WIC kreeg hij, evenmin als van de classis Amsterdam, de steun waarop hij mocht rekenen. Zijn plan om met een vrouw uit de eigen zwarte wereld te trouwen, om zo het contact met zijn volksgenoten te vergemakkelijken, werd door de classis afgewezen. Vanuit Holland stuurde men hem wel een vrouw!¹⁷ Er ligt over het slot van zijn slechts dertigjarig leven een waas van geheimzinnigheid. Maar uit de brieven die hij heeft geschreven, wordt het duidelijk dat hij geleden heeft aan wat de gereformeerde kerk van Elmina heette. Als die kerk zou blijven wat zij was, aldus Capitein, dan zou dat genoeg verschaffen aan hen die daar leefden alsof er geen God was.¹⁸ Capitein is wellicht aan dit leed te gronde gegaan, zoals meer geestelijke verzorgers voor hem in Elmina.¹⁹

Wat was er aan de hand?

Terug naar ons onderwerp. Ik stelde dat het geschrift van Capitein over de slavernij de mening van de schrijver weergeeft en niet slechts die van zijn voedsterheren en professoren, die een bekeerde en geleerde neger misbmikten voor hun eigen doeleinden. Maar nu zijn naïviteit! Heeft hij niet geweten van de behandeling van de slaven in Elmina, voordat hij naar de Nederlanden kwam? Heeft hij niets opgevangen over de ellende op de slavenschepen die van Elmina naar Amerika afvoeren? Heeft hij in de Nederlandse literatuur dan niets gelezen

¹⁵ Nergens worden we in het geschrift van Capitein gewaar wie hij op het oog heeft als het over ‘zeer veel mensen gaat die moeite met de slavernij hebben. Dat Capitein over ‘zeer veel mensen’ spreekt, die ‘in hunne onderlinge samenspraaken’ over slavernij spreken, vind ik zeer opvallend. We mogen er uit opmaken dat rond 1740 het fenomeen van de slavernij allesbehalve vanzelfsprekend was. Merkwaardig is dat Kpobi in afwijking van Capitein over ‘a very small group in the society’ spreekt op p. 94, zonder dat hij daarvoor bewijs levert.

¹⁶ Capitein zegt hooggestemd in de ‘Voorrede’ van zijn studie, dat hij door de poort Middelburg het paradijs van de Nederlanden was binnengekomen. Toch hoeft deze lof tuiting nog geen slaafse kruiperij te zijn. Ook Kpobi concludeert dat Capitein meende wat hij over slavernij schreef (112).

¹⁷ De classis Amsterdam verbood Capitein om te trouwen met een vrouw die nog geen belijdenis van haar geloof had afgelegd. 2 Kor. 6:14 kwam eraan te pas: Trek geen juk aan met ongelorigen. Alsof dat Capiteins bedoeling was met de vrouw, die hij door onderwijs tot Christus wilde leiden! De moeilijkheid was dat het opspraak kon verwekken wanneer hij haar in de christelijke leer zou onderrichten tenvijl ze nog niet getrouwd waren.

¹⁸ Zie Kpobi, *Mission*, 133. Uit de bestudering van het Kerk- en Doopboek van Elmina was Capitein er ook achtergekomen hoe veel zich in vroeger jaren in deze kerk had afgespeeld. Over Capiteins einde en de geruchten daarover, zie 78vv.

¹⁹ De ziekentrooster Adnaan Louwerens die zich kraditig verzette tegen het losbandig gedrag van Enropese militairen en handelpersoneel in Elmina pleegde in 1643 zelfmoord. Zie L.J. Joosse, ‘De Westindische vaart en de kerk in West-Afrika en de Caribiën (1394-1674): de positie van predikanten overzee en hun werk’, *Documentatieblad voor de geschiedenis van de Nederlandse zending en overzeese kerken* 3.1 (1996) 28.

over misstanden op de schepen? Men zou het bijna zeggen. Want hoe is anders te verklaren dat hij slechts twee regels, en dan ook hog tussen haakjes, gebruikt om aan te geven dat meesters vriendelijkheid tegenover hun slaven moeten betrachten en hen niet onredelijk streng moeten behandelen?²⁰ Uitgaande van de oprechtheid van Capitein zijn we wel genoodzaakt te geloven, dat hij als ex-slaaf, in Nederland in de watten was gelegd en zich moeilijk kon indenken dat bewoners van ons land zich schuldig maakten aan misdaden jegens hun slaven. Hij heeft de Nederlanders teveel als paradijsbewoners gezien.

Die naïviteit kan ik Capitein moeilijk euvel te duiden; maar gaan de Nederlanders vrijuit die zich van zijn werk hebben bediend? Wisten zij niet beter? Die vraag mag m.i. gesteld worden.

Want wat was er aan de hand? Laten wij eens de weg afleggen die de negers gingen vanuit de binnenlanden van Afrika naar hun bestemming als slaven op de plantages in Amerika.²¹ We weten dat de Nederlandse schepen naar Afrika voeren met textiel, wapens, drank en andere producten om slaven te kopen. Van de Nederlandse wapens maakten de vorsten in Afrika gebruik om oorlog te voeren en zo aan slaven te komen, die dan aan de Nederlandse handelaren verkocht werden. De slavenkapiteins kregen de opdracht om “trouw ende beleeft” te zijn tegen hun zwarte handelspartners in Afrika, want de concurrentie was groot.²² Wat er in het achterland gebeurde om van vrije mensen slaven te maken, onttrok zich aan het oog van de Nederlandse mensenhandelaren; want verder dan de handelsplaats aan de kust kwamen zij niet. Ervaringen van anderen hadden reeds lang geleerd dat het veel voordeliger was het maken van slaven aan de Afrikanen zelf over te laten en ze daarna van hen te kopen. Bovendien ken men zo aan de slavernij nog een menslievend tintje geven, omdat men immers krijgsgevangenen opkocht, die toch zeker liever slaaf dan dood waren.

[7] Men kan raden onder welke erbarmelijke omstandigheden de slavenkaravanen vanuit het binnenland naar de kust reisden. Daar aangekomen zaten de slaven vaak langdurig opgepakt gevangen, in het donkere slavenhol onder het fort in Elmina, tot een schip arriveerde om hen naar de West te vervoeren. De slaven werden twee keer gebrandmerkt op hun rug of arm, de eerste keer als ze gekocht werden, de tweede keer als ze overgingen aan de nieuwe eigenaar in Amerika. Een slavenhandelaar vertelt dat de slaven in de stank van brandend vlees schreeuwden van pijn en angst; maar een hoge vertegenwoordiger van de WIC stelt ons gerust met de mededeling dat men al het mogelijke deed om de mensen niet te hard te branden, vooral de vrouwen niet, die gevoeliger zijn dan de mannen.²³

Met bootjes werden kleine groepen slaven naar het verderop liggend schip gebracht, zodat voorkomen werd dat zij samen een vuist konden maken. Altijd waren er die overboord sprongen en zich van het leven beroofden. Tijdens de reis over de Atlantische Oceaan kwam het voor dat slaven de hongerdood verkozen boven het slavenleven aan boord. Daarvoor is ook niet veel fantasie nodig, als we bedenken in wat voor hitte en stank de aan elkaar geketende en soms tot over de grens van de waanzin gekomen slaven zich bevonden. Geboeid bleven ze, zeker de mannen, zolang de reis duurde. Boeien zijn niet nodig als men aan boord onderling in vrede leeft. Maar dat deed men niet, vandaar de boeien. Op de Nederlandse schepen schijnt mitterij niet vaak te zijn voorgekomen, maar kwam dat omdat Nederlanders menselijker waren dan Portugezen en Spanjaarden? Hun repressieve middelen kunnen effectiever gewerkt hebben. Zij maakten zelfs gebruik van zwarte spionnen, die de taal van de slaven kenden en ontsnapping en revolte moesten voorkomen.²⁴

²⁰ Hoofdst.3, par. 26 van het geschrift, zie Kpobi, *Mission*, 214 (Engelse vertaling).

²¹ Ik gebruik hier materiaal dat ik vond bij Van Dantzig, *Nederlandse aandeel*, 87vv, Priester, *Nederlandse houding*, 102vv en H. Thomas, *The History of the Atlantic Slave Triade 1440-1870* (New York 1997) 289vv.

²² Van Dantzig, *Nederlandse aandeel*, 89.

²³ Postma, *Dutch*, 237.

²⁴ *Ibid.*, 165.

Uiteraard was er een grens aan mishandeling. Men kan slaven immers niet doodranselen als men eraan wil verdienen. Zij vertegenwoordigden een bepaalde waarde. Ik las van een mondschroef die men soms gebruikte om de kaken open te sperren van hen, die niet meer wilden eten en toch moesten eten omdat ze anders dood zouden gaan en geen geld meer zouden opbrengen. Aan de doden deden de haaien zich te goed. Zij beleefden gouden tijden rond de schepen die vaak drijvende doodkisten waren.

Het vrouwenverblijf werd niet voor niets ‘hoeregat’ genoemd, niet omdat de slaven daar hun lusten konden bevredigen, maar omdat de bemanning van het schip dat deed. De slaven zelf werden keurig gescheiden gehouden. Er is geen reden te twijfelen aan het feit dat ook op de Nederlandse schepen mishandeling en seksueel geweld structurele fenomenen waren, veroorzaakt door de minderwaardige positie en de machteloosheid van de zwarten.²⁵ Geslagen werd er, op alle schepen. Ook kinderen moeten daaronder zwaar geleden hebben. Toen een handelsagent aan een oude slaaf vroeg, of ze tijdens de overtocht honger hadden geleden, antwoordde hij: Nee, wij hebben behoorlijk te eten gehad; maar het was alle dagen klappen, slaan en vloeken, en vooral de kinderen kunnen dit niet verwerken!²⁶

Bereikte men de overkant, met vaak een verlies van zo’n twintig procent van de slaven en trouwens ook van de bemanning,²⁷ dan werd de koopwaar eerst zo goed mogelijk gevoed en opgetuigd om voor een flinke prijs verkocht te worden. Vervolgens werden ze meestal per stuk verkocht, waarbij geen rekening gehouden werd met gevoeligheden van relaties tussen mannen, vrouwen en kinderen. Op veel plantages gold dat het voordeliger was slaven te kopen dan hun toe te staan zich voort te planten. Vrouwen en mannen werden meestal strikt gescheiden gehouden. Bovendien was de verhouding van de aanvoer uit Afrika die van twee mannen op één vrouw – een verhouding die men niet kon laten verstoren door de slaven op de plantages te laten leven alsof ze in Europa woonden.

En dan begon het nieuwe leven van de slaven, waarbij ik me nu beperk tot de slaven die op de plantages voor suiker, koffie, cacao en katoen terecht kwamen. Het totale aantal slaven dat door Nederlanders is vervoerd, wordt op ongeveer een half miljoen geschat. Daarvan werden er 215.000 naar Suriname vervoerd, waar – meer nog dan op Curacao en de andere eilanden – “een strak gereguleerd, industrieel aandoend arbeidsregime”²⁸ heerste. Het geschreeuw van de ellendigen moet er sterker zijn geweest dan op de eilanden. Overigené wie Bonaire bezocht heeft en de slavenhuisjes (iets groter dan een hondenhok, als onderdak voor twee personen) bij de zoutpannen gezien heeft, kan zonder moeite begrijpen dat ook daar het leven, in de brandende zon en met de voeten in het scherp bijtende pekewater van de zoutpannen, een hel moet zijn geweest.²⁹

Cumulatie van ellende

Waarom is dit een zwarte bladzijde in onze koloniale geschiedenis? Omdat we hier met een cumulatie van verschijnselen te maken hebben die het fenomeen van de slavernij in al zijn gruwelijkheid onthult en daarom protest moet oproepen. Zolang het nog over het principe slavernij gaat, of over hier en daar christenen die huisslaven op nahouden, lijkt de schade mee te vallen. Maar wie de strategie van de WIC en het effect van die strategie taxeert, zal moeite hebben om er met enige waardering over te spreken. Een grote handelsvereniging heeft voor de bearbeiding van de koloniën honderdduizenden arbeidskrachten nodig, voorziet daarin

²⁵ Priester, *Nederlandse houding*, 138.

²⁶ Citaat in *ibid.* 110, door mij iets moderner weergegeven.

²⁷ We de slavenhandel vresdijk vindt, moet niet alleen met mededogen terugdenken aan de slaven, maar ook enige barmhartigheid kennen voor de niet-leidinggevende bemanningsleden op de schepen. Hun leven was niet veel veiliger en werd niet veel waardevoller geacht dan dat van de slaven. Het sterftecijfer onder hen was naar verhouding zelfs hoger dan van de slaven, Van Dantzig, *Nederlandse aandeel*, 100 en Postma, *Dutch*, 136v, 227v.

²⁸ G.J. Oostindië, *Het paradijs overzee. De ‘Nederlandse’ Caribiën en Nederland* (Amsterdam 1997) 32.

²⁹ Zie ook Dalhuizen. *Geschiedenis*, 132.

door mensen uit Afrika weg te voeren en vervolgens als slaven te laten werken gedurende heel hun verdere leven, zelfs met het vanzelfsprekend geachte recht om ook weer over de kinderen van die slaven te beschikken. Nu is het voor ons gemakkelijker hier scherper te oordelen en te veroordelen dan het onze voorouders mogelijk was. De cumulatie van verschijnselen die slavernij tot een gruwel hebben gemaakt, krijgen wij gepresenteerd in boeken die het geheel van de slavenhandel en de slavenbehandeling op indrukwekkende wijze in kaart hebben gebracht. Maar wisten onze voorouders daarvan? Als we collectief denken bij het gebruik van het begrip ‘onze voorouders’, zal het antwoord ontkennend moeten luiden. Er zijn journalisten en er is televisie nodig om wat er aan verschrikkelijks in de wereld gebeurt overal bekend te veronderstellen. Zo was het in onze koloniale tijdperk niet. Maar wisten zij die met handel en scheepvaart te maken hadden en daarvoor in de Nederlanden verantwoordelijkheid droegen, er ook niets van? Het antwoord moet luiden dat zij er genoeg van wisten of konden weten. Ik wijs daarvoor op het volgende.

Lang voordat Capitein in 1741 twee regels wijdde aan de noodzakelijk geachte goede behandeling van slaven, meldde een predikant uit Vlissingen, Georgius de Raad, in 1665 dat “de heele werelt weet” hoe sommige slaven door onze eigen mensen behandeld worden. En wat De Raad ervan wist te vertellen, was niet weinig. Hij wist dat mensen gestolen werden uit Afrika, vervolgens in onze schepen gelokt en tegen hun wil weggeroofd werden. Hij wist dat ouders aan hun kinderen en kinderen aan hun ouders, mannen aan hun vrou-[8]wen en vrouwen aan hun mannen ontstolen werden. Hij wist van de “schrickelijcke en notoire sonden” en de “ongehoorde en Heydensche wreetheyt die de Christenen ontrent de Heydensche siaven in de schepen hebben gepleeght”. Hij wist hoe de slaven “op onse plantagien werden onthaelt”.³⁰

Dat wist men in de Nederlanden rond 1665 dus blijkbaar wel. En waarom zullen de ‘zeer velen’ die zich, naar het getuigenis van Capitein rond 1740 “in hunne onderlinge samenspraaken” tegen de slavernij keerden, dat ook niet geweten hebben? Hoeveel mensen hier hadden geen familie op zee of overzee?

Het is ook moeilijk voor te stellen dat de Heren Negentien van de WIC onkundig zijn geweest van wat er zich afspeelde. Deze handelsvereniging heeft geweten waaraan zij begon. Toen de WIC werd opgericht, is er gediscussieerd over het al of niet gebruiken van slaven. Willem Usselinx, die aan de wieg van de VOC gestaan heeft, bepleitte emigratie van Nederlanders, Duitsers, Balten e.a. om als landbouwkrachten in de koloniën te gaan werken. Hij stond kritisch tegenover slavenarbeid. Maar men besloot anders. Men koos voor de slavenhandel en praatte dit goed met het argument dat daardoor een groot aantal ‘onbedorven heidenen’ gered zouden worden uit de roomse klauwen van de Spanjaarden, zodat zij in aanraking zouden komen met de ‘juiste godsdienst’.³¹

Dat was de bedoeling, maar in de praktijk gebeurde er totaal iets anders. De WIC maakte van *asiento*’s gebruik om tienduizenden slaven aan de roomse Portugezen en Spanjaarden te verkopen!³² Op papier was het de bedoeling de bevolking in de koloniën tot bekering te brengen. De instructies, die de schepen op zee en de leidinggevende personen in de koloniën meekregen, waren prima. Zij moesten hun eigen slaven met het evangelie in

³⁰ Georgius de Raad in zijn *Bedenckingen over den Guineeschen Slaef-handel der Geformeerde met de papisten* (1663). Zie daarover Schutte, *Bij het schemerlicht*, 206vv.

³¹ Thomas, *History*, 161v 430; Priester, *Nederlandse aandeel*, 30v Thomas wijst ook op ‘the brilliant poet Gerbrand Brederoo’, die in zijn *Moortje* (1613), van de slavernij zegt: ‘Onmenselijk ghebruyck! Godloose schelmerij! Dat men de menschen vent tot paartsche (d.w.z. paarden-) slavernij’.

³² Zie: Postma, *History*, 26vv. Een *asiento* was een licentie, die door een Spaanse (Portugese) vorst tegen betaling van een bepaald bedrag verleend werd aan een handelaar, om slaven naar de Spaanse (Portugese) koloniën te vervoeren. Op zijn beurt kon de *asiento*-houder weer licenties aan derden verlenen. Let erop dat de *asiento*’s in die tijd uitsluitend in ‘roomse’ handen waren en voor het transport van slaven naar roomse koloniën bedoeld waren!

contact brengen. Zij moesten, om het met een instructie uit 1636 van de WIC, gericht aan de directeur van Curacao te zeggen, alles doen om de ‘blinde Indianen’ van hun ‘barbaarse manieren’ te verlossen en hen tot beschaafde onderdanen te maken. Zij moesten hen onderichten om hen te bekeren tot “onze gereformeerde religie en de kennis van de drie-enige en waarachtige God”.³³ Kapiteins op de schepen kregen naast bijbel en psalmboek het boek *Christelyke Zeevaart* mee, waarin stond dat men de reis in de naam en de vrees van God moest beginnen en beëindigen. Men werd gewaarschuwd tegen alles wat verkeerd was.³⁴ Maar alweer, wat was de praktijk?

Op Suriname heeft de WIC, in overeenstemming met wat de planters wilden, de aangekondigde bekering niet gestimuleerd. Toen Capitein zijn studie over de slavernij in 1741 publiceerde, was Curacao al meer dan honderd jaar in Nederlandse handen, zonder dat er van kerstening van de bevolking iets te merken was. Een enkele dominee die er zijn schouders ander wilde zetten, zoals J.W. Kals, werd door planters en autoriteiten tegengewerkt. Zij waren van mening dat het geld ging kosten wanneer slaven christenen zouden worden en dan (natuurlijk) vrij zouden willen worden. Waarschijnlijk heeft Capitein met zijn studie op twee fronten willen vechten: Hij bestreed de mensen die de slavernij veroordeelden; maar hij maakte ook melding van sommige christenen die vrezen dat kerstening grote schade aan hun handel zou toebrengen.³⁵ Welnu, aan het eerste front heeft Capitein succes geboekt, aan het tweede geen enkel. Want van zending in Suriname is pas iets gerealiseerd toen de Herrnhutters er kwamen. Had het aan bepaalde calvinisten gelegen, dan waren de Herrnhutters niet eens toegelaten. De classis Amsterdam en ook de hoogleraar Joh. van den Honert klaagden over onzuiverheid in de leer bij de Herrnhutters en achtten de zendingsarbeid van deze mensen een gevaar.³⁶

Voor Curacao is het beeld al even droevig. Nergens is er een spoor van te vinden dat gereformeerde predikanten een poging hebben gedaan de slaven tot het christendom te bekeren. De annalen van de WIC zwijgen erover. Als in 1741 de predikant Rasvelt het verwijt krijgt dat hij ze weinig aan zending doet, meent hij daartegen in te kunnen brengen dat hij toch wel een aantal vrij gebaren mulatten heeft aangenomen. Blijkbaar waren deze mulatten nog wel, maar de negers niet acceptabel. Rasvelt geeft daar ook een psychologische verklaring voor: de negers en ook de meeste mulatten kunnen niet gereformeerd worden, omdat ze “als het ware van nature naar het roomse “overhellen!”³⁷

De conclusie van A. Algra, die niemand van gebrek aan liefde voor onze koloniale geschiedenis kan beschuldigen, luidt dat de kerk op Curacao en in Suriname inzake zending “niets, maar dan ook helemaal niets verricht” heeft.³⁸ De werkelijkheid was immers dat vrijwel alle naar de West gezonden predikanten er voor de Nederlanders, maar niet voor de negers waren.

Als er van zending geen sprake is geweest, kunnen we ook niet van kerstening spreken. Men zou verwachten van de WIC dat met name op het gebied van het huwelijk orde op zaken werd gesteld. Maar de werkelijkheid is dat het huwelijk er voor de heren en niet voor hun slaven was. Het ongeordende seksuele leven op het huidige Curacao heeft diepe wortels in de geschiedenis. Om greep op de slaven te houden, machten ze van de Nederlandse instanties niet huwen. Het huwelijk zou immers ouders zo aan elkaar en aan hun kinderen binden dat de eigenaars hen niet meet gemakkelijk als aparte eenheden konden verkopen. Nog

³³ J. Hartog, *Mogen de eilanden zich verheugen. Geschiedenis van het protestantisme op de Nederlandse Antillen* (Willemstad 1970) 51vv.

³⁴ Priester, *Nederlandse houding*, 108.

³⁵ Kpobi, *Mission*, 194 (slot van de Voorrede).

³⁶ *Ibid.*, 90vv. Onder de supervisie van prof. Van den Honert had Capitein zijn studie over slavernij gepresenteerd. Zie over het verzet tegen de Herrnhutters ook Algra, *Dispereert niet*, 3, 291vv.

³⁷ Hartog, *Mogen*, 53vv.

³⁸ Algra, *Dispereert niet*, 3, 283.

in 1839 hebben slavenhouders in onze koloniën zich verzet tegen een nieuw reglement dat bepaalde dat moeders met kinderen langer dan twaalf jaar bij elkaar moesten blijven.³⁹ Men kan dan raden hoe het voor 1839 een paar eeuwen lang ander het Nederlands bewind is toegegaan. Zoals de kerk er was voor de Nederlanders alleen, zo waren ook huwelijk en gezin er voor de heren en niet voor de negers.

[9] Onthullender dan het opsommen van allerlei wreedheden tegenover slaven is het constateren van het onvermogen, ja van de onwil om inzake kerk, huwelijk en gezin de voorwaarden te scheppen die het leven van de negers tot een menswaardig leven zou hebben gemaakt. Omdat dit niet gebeurd is, moet het niemand verbazen dat verkeerde structuren duizenden incidenten van onmenselijkheid en wreedheid hebben uitgelokt. Het papier was gewillig genoeg om fraaie instructies aan gouverneurs en scheepslieden mee te geven; maar de praktijk van de WIC heeft niet waar gemaakt dat men in de negers met mensen van doen had. Waarom zou het ons dan moeten verbazen dat de meesters in hun slaven géén mensen zagen, of hooguit mensen van een minderwaardig ras, dat dom, wreed, diefachtig en wellustig was – nazaten van Cham onder de vloek van Noach, die daarom de zweep zo nodig hadden? Wie iets vromer was, zei wellicht met de Surinaamse planter Thomas Pistorius, dat de slaven wel mensen waren, maar dat het God nog niet behaagd had hen, “gelijk aan ons”, met het zalig evangelielicht te beschijnen en te behandelen als mensen”.⁴⁰

Revolutie en ongeloof

Wanneer ik op grond van al deze gegevens de slavernij in het Nederlandse koloniale tijdperk een zwarte bladzijde moet noemen, is die bladzijde voor mij extra zwart omdat we in dit tijdperk met leidinggevende calvinistische figuren te maken hadden. De leer van dit calvinisme was goed. Van geen kansel in de Nederlanden zal ooit beweerd zijn dat negers geen mensen waren, of dat het huwelijk er alleen voor heren en niet voor slaven was, of dat kinderen niet bij Nederlandse ouders, maar wel bij ouders van slaven mogen worden weggehaald. Maar tussen leer en leven heeft een kloof gegaapt. De koopman won het glansrijk van de dominee,⁴¹ die het vaak ook maar het beste vond zich naar het belang van de heren en niet van hun slaven te schikken.⁴²

Toen ik enige tijd geleden Curacao bezocht, vertelde mij iemand dat er een predikant was die weigerde een voet te zetten in de protestantse Fortkerk, omdat hij maar al te goed wist dat de slaven daar vroeger niet binnen mochten. Ik heb deze apartheidskerk wel betreden en heb er nog een cadeau aan te danken, nl. het boek van de rooms-katholieke schrijver J. Hartog, die op sympathieke wijze daarin de geschiedenis van het protestantisme op de Nederlandse Antillen beschrijft, Het boek heet *Mogen de eilanden zich verheugen*. Helaas hebben die eilanden zich niet kunnen verheugen over wat het calvinisme in het koloniale tijdperk te bieden had. Want het calvinisme heeft geestelijk niets geboden. Zij die zich ontfermd hebben over de slaven, waren rooms en niet gereformeerd.

Toen ik het boek had uitgelezen, hebben mijn vrouw en ik een bezoek gebracht aan het monument ter nagedachtenis van de slaaf Tula. Deze slaaf was een van de leiders van de slavenopstand in 1795. Let op het jaartal! De Franse Revolutie gaf hoop op bevrijding uit slavernij. De opstand op Haïti in 1791 was een teken aan de wand. Maar de opstand van Tula mislukte en hij werd op gruwelijke wijze gevonnist. Een Franciscaner pater heeft verslag

³⁹ *Geschiedenis van de Antillen*, a.w. 56.

⁴⁰ Oostindië, *Paradijs*, 46 (een uitspraak uit 1763).

⁴¹ Een dominee behoorde soms ook meer tot de kooplieden dan tot de evangeliédienaars. Zo bezat in de achttiende eeuw ds. Johannes Basseliers in Suriname 200 morgen grond en 30 slaven. Zie Kpobi, *Mission*, 99, die R.B. Evenhuis, *Ook dat was Amsterdam*, dl. 4 (Baarn 1974) 179 citeert.

⁴² Wat ds. Gerrit Verbeet schreef over de predikanten in de Oost, zal ook gegolden hebben voor die in de West het ontbrak de meeste predikanten in Indië aan moed ‘om tegen de openbaare zonden der Aanzienlyken te getuigen, en daarom praatten zij die Groote Aardwormen’ liever naar de mond. Zie bij Algra, *Dispereert niet*, 4: 172.

gedaan van het gesprek dat hij met Tula gevoerd heeft. Deze zei tegen hem: “Wij zijn al te erg mishandeld. Wij willen niemand kwaad doen. Maar we willen onze vrijheid. De Franse negers zijn vrij geworden. Holland is ingenomen door de Fransen en daarom moeten wij hier ook vrij zijn (...). Heer Pater, komen alle mensen niet voort uit een vader Adam en Eva? Heb ik er kwaad aan gedaan dat ik twaalf van mijn broeders verlost heb van hun boeien die hun onrechtmatig waren aangedaan? (...). Eens werd ik vastgebonden, ik riep zonder ophouden: genade voor een arme slaaf. Toen ik tenslotte losgemaakt werd, golfde het bloed uit mijn mond. Ik wierp mij op mijn knieën en riep tot God: is het dan Uw wil dat wij zo mishandeld worden? Ach Pater, men draagt meer zorg voor een beest; als een beest een been breekt, wordt het genezen.”⁴³

Er is een bekend calvinistisch boek met de titel *Ongeloof en revolutie*. Het legt haarfijn uit wat het verband is tussen het ongeloof en de Franse revolutie. Maar als het over een slavenopstand in een Nederlandse kolonie gaat, heb ik de neiging het verband anders te leggen. Het ongeloof van de gereformeerden om een slaaf ook werkelijk als mens te *zien* en dienovereenkomstig te *behandelen*, heeft de revolutie van slaven uitgelokt.

Dat onze handelaren en planters uit de koloniale tijd de slaven niet alleen incidenteel als beesten behandeld hebben, maar ook structureel geen maatregelen hebben genomen die tot waardering van de negers als mensen moest leiden, is m.i. niet te vergoelijken met de opmerking dat zij kinderen van hun tijd waren. Wij mogen hen beoordelen als calvinisten die wisten hoe het moest, maar er niet naar handelden. Dat anderen in Europa het niet beter deden, is geen excuus voor hen die wisten hoe het moest en ook zelf meenden dat ze het beter deden dan de anderen, vooral dan die verfoeilijke roomsen.

Er zijn bovendien zonden die de mensen aanklagen ongeacht of ze in de eerste, in de zeventiende of in de twintigste eeuw leven. Daarop attent maken is niet a-historisch, maar kinderen van hun tijd verantwoordelijk stellen voor wandaden die in alle tijden te veroordelen zijn. Om het beeldend voor te stellen: zou Paulus, de man die in de eerste eeuw na Christus de slavernij niet afkeurde, in de zeventiende eeuw bij inspectie van een Nederlands slavenschip werkelijk hebben kunnen uirroepen: “Zijt gij als slaaf geroepen, bekommer u daarover niet”? Of zou hij de taal van zijn collega-apostel Jakobus hebben gebruikt en de kapitein en de heren van de WIC in het gezicht hebben geslingerd: Welaan nu, gij rijken, gij die deze mensen nog minder behandelt dan uw vee; gij die alleen op uw eigen winst belust bent, ik verkondig u dat het geschreeuw van deze mensen is doorgedrongen tot de oren van de Here Zebaoth?! Kinderen van hun tijd mogen we beoordelen naar wat ze weten. Welnu, de verantwoordelijke mensen in de Nederlanden uit het koloniale tijdperk wisten van het evangelie.

Kritiek zonder veel kracht

Helaas hebben de Nederlanders niet een soort Paulus in hun midden gehad. Op slavenschepen voeren ook geen dominees mee, voorzover ik heb kunnen nagaan. En dan nog moet iemand de moed hebben zijn stem te verheffen en vooral zijn stem te blijven verheffen. Geen Rivet met zijn waarschuwing tegen de gruwelijke zonde van de slavenhandel (rond 1650), geen Udemans met zijn *Geestelyck Roer van 't Coopmans Schip*, geen Voetius niet zijn aanval op de “dienstbaerheit, gebruycklick in Oost- en West-Indiën” (1653), geen De Mey met zijn geschrift tegen het kopen en verkopen van mensen (1661), geen De Raad (1665), die weet hoe gezinnen van slaven worden uiteengescheurd, geen Hondius met zijn verkoop van mensen alsof het beesten waren en geen Smytegelt die fulmineerde tegen [10] het stelen van mensen

---

⁴³ Dalhuizen, *Geschiedenis*, 62. Het is onthullend te bedenken dat nog in november 1789 de Staten-Generaal en plakkaat uitvaardigden ter aanmoediging van de negerhandel “als onafscheidelyk van den bloey en voorspoed dier Coloniën, en van de geheele Commerce”, Priester, *Nederlandse houding*, 32.

(1756),⁴⁴ hebben hun stem zo krachtig en zo hardnekkig verheven als nodig was om de schande van de slavenhandel en slavernij in onze koloniën aan de kaak te stellen. Hun taal was duidelijk genoeg, zodat niemand die in de Nederlanden verantwoordelijk was voor wat er in de koloniën gebeurde, kon zeggen: ik heb het niet geweten. Maar hun kracht heeft geen storm, hooguit een rimpeling in de samenleving veroorzaakt. Het is de armoede van de Nederlandse calvinisten geweest dat niet een profeet uit hun midden is opgestaan om de wandaden van de slavernij met dezelfde ijver aan de kaak te stellen als waarmee zij roomsen en remonstranten de les hebben gelezen.⁴⁵

We krijgen veeleer de indruk dat de ellende van de slavernij werd toegedekt. Niet Smytegelt, maar zijn tijdgenoot en als even zuiver calvinistisch bekend staande Joh. van der Kemp zal de toon aangeven, door in een van de meest algemeen verbreide catechismusverklaringen nog wel te spreken over mensenhandel van die slechte Jezuiten en monniken, die gereformeerde kinderen roven, maar daaraan toe te voegen dat de zonde van mensen-dieverij “onder ons niet veel plaats heeft”.⁴⁶

---

⁴⁴ A. Rivet (1372-1631), *Opera Theologiae* 1 (Rotterdam 1651) 1416-1421; G.C. Udemans (1381-1643), *Geestelyck Roer van 't Coopmans Schip*, Dordrecht 1640 (herdruk Dordrecht 1963); G. Voetius (1389-1376), *Catechisatie over den Heidelbergschen Catechismus* dl 2 (ed. A. Knyper Rotterdam 1892, 802v). Deze catechisatie werd in 1643 door Cornelius Poudroyen uitgegeven, maar is zakelijk van Voetius' hand; J. de Mey (1617-1678), *Korte bedenckingen over het koopen en verkoopen der menschen*, opgenomen in Johannes de Mey *Alle de Nederduitsche werelden* (Middelburg 1681) 304-309; G. de Raad (ca. 1623-1677), *Bedenckingen over den Gaineeschen Slaef-handel der Gereformeerde met de papisten* (Vlissingen 1665); J. Hondius (1629-1691), *Swart Register van duysent Sonden* (Amsterdam 1679) 363v; B. Smytegelt (1663-1739), *Des Christens eenige troost* (Leiden 1880; herdruk VSII 1747), 390. Niet alleen uit deze publicaties, maar ook uit de praktijk vallen soms hetere dingen te melden. Zo werden 130 neger-slaven, in 1596 door de Rotterdamse schipper Pieter van der Haagen aangevoerd om op de markt te Middelburg verhandeld te worden, door de burgemeester van Middelburg, met steun van de Staten van Zeeland, in vrijheid gesteld. Op zondag 15 november van genoemd jaar werd in de kerken mededeling gedaan van hun invrijheidstelling. Zij mochten worden geadopteerd op voorwaarde dat zij werden opgevoed tot goede christenen. Zie: Postma, *Dutch*, 10 en Priester, *Nederlandse houding*, 38v. Priester vermeldt dat het hier om gedoopte neger-slaven ging. Ook vertelt hij dat sommigen maar kort van hun vrijheid hebben kunnen genieten, blijktens het kerkhofregister van Middelburg, dat melding maakt van de begrafenis van negen zwarten tussen 4 januari en 5 maart 1597. Let er op dat deze geschiedenis zich afspeelt voor de oprichting van de WIC!

⁴⁵ Ook elders was het niet beter gesteld onder calvinisten. In 1637 achtte de gereformeerde synode van Rouen het nodig om de *lex gentium* te citeren in antwoord op al te scnipuleuze personen die meenden dat voor protestantse handelaars onwettig was om in slaven te handelen. Zie Davis, *The Problem of Slavery in Western Culture* (Ithaca, NY 1966) 201.

⁴⁶ Joh. van der Kemp (1664-1718), *De christen geheel en al het eigendom van Christus in leven en sterven* (Amsterdam 1737) 802v. Smytegelts protest tegen de slavenhandel weerhield hem er overigens niet van zijn aandelen WIC te behouden. Zie Schutte, 'Bij het schermerlicht', 211, Ik mis het bewijs voor wat Joosse in zijn artikel 'Is schuld slavernij belijden niet de kerk overvragen?' (*Nederlands Dagblad* 18 augustus 1998), suggereert, nl. dat het vooral Leidse 'nieuwlichters' in plaats van rechtzinnige Utrechtse Voetianen waren, die het voor de slavernij opnamen. Voetianen als Van der Kemp en Herm. Witsius (1636-1708) doen anders vermoeden. Zie J.M. van der Linde, *Surinaamse suikerheren en hun kerk* (Wageningen 1966) 79. En wat te denken van de Coevordense predikantenarcheoloog ds. J. Picardt (1600-1670), die slavernij van de nakomelingen van Cham vanzelfsprekend vond? Worden deze mensen in vrijheid gesteld of liefvallig gekoesterd. aldus Picardt, 'soo en willen zy niet deugen, en weten haer zelfs niet te gouverneren; maer by aldien men geduerigh met rottingen in hare lendenen woont, en dat men de selvige t' elckens sonder genade bastoneert, soo heeft men goede diensten van de selve te verwachten: alsoo dat hare vaelvaert bestaat in slavernije'. Zie Priester, *Nederlandse houding*, 74. Het mag opvallend heten dat het gebod 'Gij zult niet stelen' in onze oude catechismusverklaringen voortdurend met (ook) het stelen van mensen in verband wordt gebracht, maar dat dit in latere tijd niet meer gebeurt. Toen Albrecht Alt rond 1950 met zijn 'ontdekking' kwam dat het Achtste Gebod met Ex. 21:16 en Deut. 24:7 (stelen van mensen) in verband gebracht moest worden, ontdekte hij wat men in vroeger eeuwen al lang wist. Ook de Talmud wist er reeds van. Zie J. Douma en J.P. Lettinga in *De Tien Geboden* (Kampen 1999), op het Achtste Gebod.

Dynamiek van de geschiedenis

Bijna honderdvijftig jaar geleden is het er dan toch van gekomen en brak ook Nederland met de slavernij. De ‘Verelendung’ van de meer dan tien miljoen slaven die over de Atlantische Oceaan getransporteerd zijn en waarvan Nederland een half miljoen voor zijn rekening heeft genomen, heeft de afschaffing van de slavernij naderbij gebracht. De cumulatie van ellende in de Atlantische slavenhandel en de slavernij op de plantages in de koloniën en in de Verenigde Staten heeft ervoor gezorgd dat de slavernij zich te pletter liep. Er zijn veranderingen die door de geschiedenis onder Gods leiding zelf worden opgeroepen, omdat ze zich vroeger of later met onweerstaanbare kracht opdringen en naar sanering van verouderde structuren drijven. Deze dynamiek ligt niet zomaar opgesloten in het evangelie. De Schriften verbieden de slavernij immers niet. Het is daarom ook te mooi voorgesteld wanneer een theoloog opmerkt dat het evangelie “tot langzame ondermijning van heel het stelsel der slavernij moest leiden”⁴⁷ Geleidelijk beter is het in de christelijke eeuwen niet gegaan. Eerder het omgekeerde. Op betere tijden⁴⁸ voor slaven zijn slechte tot zeer slechte gevolgd. Het Atlantisch drama van miljoenen slaven was nodig om tot een omslag in het denken te komen, zodat de afschaffing van de slavernij een feit kon worden. Aan deze afschaffing hebben christenen als Wesley Wilberforce en Harriet Beecher Stowe⁴⁹ meegewerkt door hun vlamme evangelisch geïnspireerde protesten. Het grote idool van de hele slavenhandel was "the god of gain", zal Wesley in 1774 schrijven.⁵⁰ Helaas een waar woord voor een mensenhandel die met het christendom in het geheel niet te rijmen viel.

Er zijn meer factoren dan dit ethisch protest alleen die het einde van de slavernij hebben bevorderd. Men hoeft geen mandst te zijn om ook economische en politieke factoren in rekening te brengen. De ketel van de geschiedenis wordt ook met andere kolen dan die van

---

⁴⁷ A. Kuyper, *E Voto* (Kampen: z.j. (1923)), IV 202, Trouwens ook de abolitionist Charles J. Fox haalde de christelijk winst in 1806 te snel binnen, door in het House of Commons te verklaren dat het een van de glorieuze daden van het christendom was ‘to have gradually extinguished the slave trade, and even slavery, wherever its influence was felt’. Terecht merkt Thomas, *History*, 31, hierover op: “That effulgence was, however, hidden for many centuries. Begrippen als langzaam, maar zeker’ en ‘gradually’ zijn hier geen passende woorden. Een cumulatie van het kwaad was nodig om een schok te veroorzaken, zodat daaruit iets goeds gehoren kon worden.

⁴⁸ Het is onjuist om Paulus woorden over slaven en slavendienst te lezen tegen de achtergrond van de koloniale wantoestanden die ik hierboven beschreven heb. Er is een groot verschil tussen de slavernij in de eerste eeuw na Christus en die uit ons koloniale tijdperk. Want, om een paar dingen te noemen: 1) slavernij en slavenhandel namen destijds niet die cumulatieve vormen aan die wij kennen van de zeventiende tot in de negentiende eeuw; 2) Paulus heeft de huisslaaf voor ogen, die zijn ‘innerlijke wijsheid’ waarover hij schrijft blijkbaar toch beter kon ontplooiën in die eeuw dan in onze koloniale eeuwen; 3) de slaven van toen waren doorgaans van hetzelfde ras als hun heren, hadden niet het culturele probleem dat ontwortelde negers moet hebben gekweld, droegen een naam (zie ook mijn noot 56) en hadden vaak ook een naam, bv. als filosoof, leraar, adviseur en handelaar. Uit honderden namen noem ik denkers en geleerden als Epictetus, Marcus Antonius Felix, Verrius Flaccus, Phaedrus, Polybius, Lucius, Annaeus Comutus, Palaemon en Gaius Melissus; 4) in de eerste eeuw is er een hausse in manumissies geweest, zodat ook het woord van Paulus over het gebruikmaken van die mogelijkheid heel reëel moet zijn geweest. Ik heb deze gegevens voor een groot deel te danken aan de studie van S. Scott Bartchy, *First-Century Slavery and 1 Corinthians 7:2* (Missoula, MN 1973).

⁴⁹ In zijn boek *Slaven in de familie* (Amsterdam 1999) 311, noemt Edward Ball het boek van Harriet Beecher Stowe een ‘melodramatische roman’ die de slavernij als een soort passiespel beschrijft, ‘met een bezetting van heilige zwarten en sadistische blanken’, Ball beschrijft wat zijn voorouders in zes geslachten als meesters hun slaven hebben aangedaan. Hij schaamt zich voor hun schanddaden, waaronder er zijn die niet onderdoen voor misdrijven zoals in *De Negerhut van Oom Tom* staan beschreven. Dit boek bereikte met z’n zwart-wittekening precies wat nodig was. In het algemeen kan men zeggen dat verhalen van profeten niet geken merkt worden door ‘enerzijds-anderzijds, maar door hun appel op diepe emoties. En daarin is *De Negerhut van Oom Tom*, dat ook nu nog herdrukken beleefd, wonderwel geslaagd.

⁵⁰ Geciteerd door R.E.O. White, *The Changing Continuity of Christian Ethics*, vol. 2, (Exeter: Pater Noster 1981) 274. Wesley schreef dit in zijn boek *Thoughts upon Slavery*, dat ‘perhaps the most far-reaching treatise ever written against slavery’ genoemd is

een goede ethiek gestookt.⁵¹ Omdat ik hier echter de factor ethiek behandel, kan ik andere componenten laten msten die het einde van de slavernij hebben bevorderd. Met ere vermeld ik wat het evangelie betekend heeft voor hen die in de voorste linies van het abolitionisme hebben gestaan.⁵²

Een monument

Heeft een beschouwing over de slavernij als een zwarte bladzijde in onze koloniale geschiedenis vandaag nog actuele betekenis? Ja, want het onderwerp duikt voortdurend weer op. Zelfs is er onlangs gevraagd dat de kerken alsnog schuldbelijdenis zouden afleggen voor wat onze voorouders misdaan hebben. Ik vind dat schuldbelijdenis honderd vijftig jaar na de afschaffing van de slavernij rijkelijk laat is. Het had al eeuwen eerder gekund en ontmoeten, maar het is er niet van gekomen.⁵³ Wie echter meent dat het alsnog moet, heeft meer werk te doen. De geschiedenis van ons vaderland, ook die van onze vaderlandse kerken biedt dan stof voor vele boete- en bededagen. Waar moeten we beginnen en waar eindigen? Ik vind schuldbelijdenis voor zaken die afgesloten zijn⁵⁴, irreëel.

Maar niet irreëel is het om in de historiografie e maar te streven een zwarte bladzijde ook als een zwarte bladzijde te tekenen en haar niet grijs te gaan maken door van schanddaden te zeggen, dat de bedrivers ervan kinderen van hun tijd waren. Er is zonde die de mens aanklaagt, ongeacht of hij in de eerste of in de twintigste eeuw leeft. Er is nog iets wat ik graag zou willen. Mij bleek dat er momenteel in Nederland een advies wordt voorbereid voor een monument ter nagedachtenis aan de slavernij in Nederland.⁵⁵ Ik zou het oprichten van zo'n monument ter nagedachtenis van een half miljoen naamloze⁵⁶ slaven van harte

⁵¹ In aansluiting bij een woord van Albert Schweitzer, 'dass die Kessel der Geschichte mit andererr Kohlen als denen der Ethik geheizt werden', aangehaald door W. Trillhaas, *Ethik* (Berlijn 1970) 557. Ik ga hier niet in op de verklaring van de slavernij en haar afschaffing in marxistisch perspectief zoals die niet name te vinden is bij Eric Williams, *Capitalism and Slavery* (Chapel Hill, NC 1944), en door anderen sterk bestreden is. De economische 'onderbouw' kan niet alles verklaren; de ethiek trouwens evenmin.

⁵² Davis, *Slavery and Human Progress*, 146: 'A remarkable number of abolitionists, in both Britain and America, came from Calvinist backgrounds and continued to profess at least a modified Calvinist faith'.

⁵³ Om schuldbelijdenis door de kerken is onlangs nog door iemand gevraagd in het *Nederlands Dagblad* (11 augustus 1998), waarop enige discussie gevolgd is (no.'s van 18 en 19 augustus). Ik heb niets kunnen vinden van enige schuldbelijdenis van kerken, classes of synodes in de eeuwen voor en de tijd na de afschaffing van de slavernij door Nederland. Het valt mij ook moeilijk om in de beslissing van de Synode van de Afscheiden Kerken in 1854, 25^e sessie, art.5, een ernstig protest tegen de slavernij af te lezen, zoals Joosse doet in het *Nederlands Dagblad* van 18 augustus 1998. Het betrof in 1854 een rek west aan de koning tot afschaffing van de slavernij, 'met bepaling dat in het rekwest een verzoek om schadevergoeding voor de eigenaren der slaven zal ingevoegd worden!' Bij M. te Velde, *Anthony Brummelkamp 1811-1888* (Barneveld 1988) 447vv, kunnen we lezen dat aan deze uitspraak iets was voorafgegaan. Ds. W.A. Kok had bij de docenten aan de Theologische School te Kampen geprotesteerd tegen artikelen van Brummelkamp, die afschaffing van de slavernij had bepleit in het blad *De Bazuin*. Brummelkamp wilde er zelfs niet van weten dat de slaveneigenaren vergoeding zouden ontvangen voor hun vrij te laten slaven. Kok merkt in zijn protest op: Nog geen enkel kerkgenootschap heeft slavernij afgekeurd'. In Brummelkamps artikelen tegen de slavernij zag Kok de door werking van het revolutionaire 'vrijheid, gelijkheid en broederschap'! Tot eer van de Afscheidenen moet gezegd worden dat zij in 1865 twee zendelingen naar Suriname zonden. Door onvoldoende financiële middelen was hun arbeid van zeer korte duur. Zie: H. Bouma, 'Het begin van zendingsaktie door de afgescheiden kerken', in: D. Deddens en J. Kamphuis (red), *Afscheiding en wederkeer 2* (Haarlem 1984) 252vv.

⁵⁴ In de Afrikaanse landen Mauretanië en Soedan is slavernij nog steeds aanwezig. Het aantal slaven in Mauretanië werd in 1994 nog op 90.000 geschat. Zie D. Vlasblom, 'Westers geld houdt slavenroof in stand', in *NRC Handelsblad* van 9 april 1999.

⁵⁵ Dat blijkt uit het woord vooraf dat G.J. Oostindië heeft geschreven in het genoemde boek van Edward Ball, pag. 12.

⁵⁶ Het is Postma, *Dutch*, 227, opgevallen dat we van de slaven slechts in een enkel geval hun originele Afrikaanse namen kennen. Men kan het ook met een zwarte Amerikaan zeggen: 'Onze geschiedenis is van ons gestolen. Onze cultuur is ons afgepakt en daarom zijn wij zwarten nu verloren zielen'. Geciteerd door Oostindië in het 'Woord vooraf' van het boek van John Ball.

toejuichen. Dat kan heel Nederland herinneren aan de schande van de slavernij. En als het tot onthulling van zo'n monument mocht komen, zal het goed zijn dat ook de kerken – zeker ook de gereformeerde kerken – acte de presence geven. Wat er gebeurd is, vraagt niet om een schuldbelijdenis over wat er in het grijze verleden gebeurd is, maar om een herinnering die levend wordt gehouden met het oog op de toekomst. Want de slavernij is wel uitgebannen, maar niet het kwaad dat eraan ten grondslag ligt, nl. dat de ene mens over de andere heerst en hem uitbuit of zelfs vernietigt. Wij zien dat in allerlei vormen in elke eeuw terugkeren, tot op vandaag toe. Het evangelie is duidelijk genoeg, omdat het ons wil leren dienen in plaats van heersen. Maar onze eigen geschiedenis is ook duidelijk genoeg om ons eraan te herinneren hoe moeilijk het was en is om het spoor van Jezus Christus te volgen.

Personalia

Prof.dr. J. Douma is emeritus hoogleraar ethiek aan de Theologische Universiteit van de Gereformeerde Kerken te Kampen (Broederweg) en emeritus hoogleraar medische ethiek aan de VU.

© J. Douma / *Transparant* (1999) €K
Dit artikel is OCR gescand en kan daarom kleine tiepvoudjes bevatten